

UNIVERZITA SV. CYRILA A METODA V TRNAVE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

KAZATEĽSKÁ TVORBA, JEJ RECEPCIA A STIMULY

Zborník štúdií z medzinárodnej vedeckej konferencie
(Bratislava 21. 11. – 22. 11. 2023)

Trnava 2024

Publikácia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0158 a je výstupom z projektu APVV 19-0158 Slovenská kázňová spisba v 19. storočí.

KAZATEĽSKÁ TVORBA, JEJ RECEPCIA A STIMULY

Zborník štúdií z vedeckej konferencie Kazateľská tvorba, jej recepcia a stimuly
(Bratislava 21. 11. – 22. 11. 2023)

Editori: Erika Brtáňová
Katarína Žeňuchová
Marián Kamenčík

Recenzenti:
doc. PaedDr. ThDr. Šimon Marinčák, PhD.
prof. Róbert Lapko, Th.D., PhD.

© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i., 2024
Publikácia bola schválená Edičnou radou Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a vedením Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Vydavatelia: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

Prvé vydanie, 2024

ISBN 978-80-572-0447-3

Obsah

Na úvod	5
<i>Kristína Pavlovičová</i>	
Osobitosti paschálnej homílie sv. Klimenta Ochridského	7
<i>Krzysztof Bracha</i>	
Łzy i emocje. Skutki kazań w refleksji kaznodziejów i reakcji audytorium. Kilka przykładów z Polski późnego średniowiecza	15
<i>Mária Šibalová</i>	
Praecipuum est docere, deinde movere. Afektívna zložka v homiletickej tvorbe Leonarda Stöckela	30
<i>Ingrid Papp</i>	
Funkcie vplyvu pohrebných kázaní vytlačených v biblickej češtine v ranonovovekom Uhorskom kráľovstve: teória, prax, kultúrny transfer	41
<i>Svetlana Šašerina</i>	
O rukopisnej kázňovej tvorbe na príklade textov z prostredia historickej Mukačevskej eparchie	48
<i>Michaela Soleiman pour Hashemi</i>	
Poznámky k dedikacím raně novověkých kázání	60
<i>Miloš Sládek</i>	
Frekvence bohoslužeb a kázání na českém venkově na počátku 18. století a jejich působení na posluchače	70
<i>Angela Škovierová</i>	
Kázne ako formant etického správania sa človeka v druhej polovici 18. storočia. Na príklade kázňovej tvorby Dominika Mokoša OFM (1718 – 1776)	86
<i>Erika Brtáňová</i>	
Daniel Koléni ako príklad kazateľa biblicko-praktického smeru	102
<i>Peter Zubko</i>	
Periodikum Poklady kazateľského rečníctva	114

KAZATEĽSKÁ TVORBA, JEJ RECEPCIA A STIMULY

Marián Kamenčík

Kazateľ neskoršej bernolákovskej generácie Jozef Blásky a jeho reč pri posvätení ostrihomského chrámu..... 142

Katarína Žeňuchová

Kazateľská literatúra ako jeden z prostriedkov boja proti poverám (J. I. Bajza, J. Fándly a J. Záborský) 161

Martina Bocánová

Obrana foriem ľudovej zbožnosti v kázňovej spisbe 19. storočia s dôrazom na púte ako komplexný jav spoločenského a kultúrneho života lokálneho spoločenstva..... 178

Peter Gregorík

Syntaktické osobitosti Kázne o swatích Pútoch od Andreja Radlinského 190

Zdenka Kumorová

Príznaková lexika tematických kázní – sobášnych rečí..... 200

Ľubomír Gábor

Naratívne prvky v kázňach 213

Menný register 229

O rukopisnej kázňovej tvorbe na príklade textov z prostredia historickej Mukačevskej eparchie

Svetlana Šašerina¹

ORCID: 0000-0002-9130-0150

Abstrakt: Zborníky ponaučení, výkladov a kázní, ktoré sa používali v cirkvi východného obradu v historickej Mukačevskej eparchii, predstavujú cenný okruh kultúrneho a duchovného dedičstva. Poučiteľné texty sa tradovali v zborníkoch poučiteľných evanjelií, t. j. kázní na nedele a sviatky liturgického roka, pričom pred príslušnými kázňami alebo ponaučeniami sa nachádzal úryvok (perikopa) zo Svätého písma. Treba podotknúť, že práve tieto úryvky zo Svätého písma neboli napísané v cirkevnej slovančine ako liturgickom jazyku byzantskej cirkvi slovanskej tradície, ako to vyžadovala dobová prax a pravidlá liturgického slávenia. Napísané sú zväčša v ľudovom jazyku, pričom jednotlivé texty prekladov evanjeliových perikop sú v rozličných rukopisoch rozličné nielen štylisticky, ale aj z hľadiska nárečového vplyvu na cirkevnoslovanskú predlohu evanjeliovej perikopy. Východiskovým materiálom je päť cyrilských rukopisných prameňov zo 17. – 18. storočia: *Uglianske poučiteľné evanjelium* a uglianský zborník *Kl'úč*, dva rukopisy Štefana Hlinku z Litmanovej a poučiteľné evanjelium Klimenta Bukovského.

Kľúčové slová: cyrilské pramene, poučiteľné evanjelia, didaktické zborníky, cirkevná slovančina, preklady evanjeliových perikop.

About Manuscript Sermon Writing on the Example of Texts from the Environment of the Historical Eparchy of Mukachevo

Abstract: The collections of sermons and gospel interpretations used in the Church of the Eastern Rite in the historic eparchy of Mukachevo represent a valuable circle of cultural and spiritual heritage. Related texts were traditionally collected in volumes of didactical Gospels, i.e. sermons for Sundays and feasts of the liturgical year, with a passage (pericope) from the Holy Scriptures preceding the sermon. It should be noted that these particular excerpts from the Holy Scriptures were not written in Church Slavonic as the liturgical language of the Byzantine Church of the Slavonic tradition, as required by both contemporary practice and the rules of liturgical celebration. They are mostly written in the vernacular, and the separate texts of the translations of the Gospel pericopes in the various manuscripts vary not only stylistically but also in terms of their dialectal influence on the Church Slavonic preface of the Gospel pericope. The source material is five Cyrillic manuscripts from the 17th–18th centuries: the *Uglian Instructive Gospel* and the Uglian

1 Svetlana Žeňuchová Šašerina, Mgr., PhD., Filozofická fakulta UKF v Nitre, Štefánikova 67, 949 01 Nitra, szenuchova@ukf.sk.

Miscellanea *Kl'úč*, two manuscripts of Štefan Hlinka from Litmanová, and the Didactical Gospel of Kliment Bukovský.

Keywords: cyrillic sources, didactical gospels, edifying collections, Church Slavonic, gospel pericopes translations.

Cyrilské písomné pramene z pomedzia slovanského Východu a Západu predstavujú súčasť literárno-kultúrneho dedičstva na Slovensku, najmä jeho byzantsko-slovanskej konfesionalnej tradície. Podnes sa v pamäťových inštitúciách uchováva celý rad textov, ktoré sú dôležité práve pre ich komplexný kultúrno-historický, literárno-historický i jazykovedný výskum. Patria k nim desiatky liturgických a tiež mimoliturgických textov. Takéto cyrilské rukopisné aj tlačené knihy sa nachádzajú nielen v archívoch a pamäťových inštitúciách na Slovensku, ale sú aj v zahraničí, najmä na Ukrajine, v Poľsku, Rusku, Maďarsku.

V textoch kázni a výkladov k evanjeliovým perikopám sa vysvetľujú teokratické zákonitosti sveta, ktoré tvoria hlavnú podstatu prirodzeného ľudského myslenia. Človek túži svoju každodennú námahu rozvíjať v súzvuku s teokratickým a kozmologickým poriadkom, s ktorým podľa prirodzenej viery človeka súvisí aj eschatologický princíp jeho osobného života, ba i života jeho rodiny, rodu i spoločnosti. Jednoduchý človek preto nerozhraňuje každodennosť na religióznu a nereligióznu, lebo toto členenie nie je pre človeka prirodzené. Obidve súčasti sa preto zjednocujú v ľudskej prirodzenosti, ktorú predstavuje materiálna (telesná) i duchovná zložka ľudského bytia, a preto každý človek túži po pravdivom poznaní zákonitostí založených na synergii rozumu a viery, keďže svet nebol stvorený v čase, ale čas vznikol spolu so svetom (Šašerina 2022: 14–15). Opozícia materiálnej a duchovnej prirodzenosti sama vysvetľuje človeku obraz Boha, ktorý inšpiruje aktuálne ľudské konanie (Jančovič: 2015: 43–44), preto sa aj vo výkladových textoch neraz zdôrazňuje, že Boh sa aktívne prejavuje v ľudskom konaní, preto sa vníma ako pevná súčasť ľudských dejín (Chovanec 2015: 76). Vzdelanie a poznávanie sveta už v období vzniku prvých prekladov a výkladov Svätého písma v ľudu zrozumiteľnom jazyku „muselo nevyhnutne opustiť prostredie skriptórií a kláštorov a táto scholastická učenosť nevyhnutne prenikala nielen do miest, ale aj k jednoduchým vidieckym ľuďom. Čoskoro sa úprimná snaha jednoduchého človeka spoznať svet stala neoddeliteľnou súčasťou jeho kresťanského myslenia.“ (Žeňuch 2021: 18). Scholastická učenosť sa prostredníctvom odpisov kázňovej a výkladovej tvorby šírila aj v tých najodľahlejších farnostiach cirkvi.

Aj v prostredí historickej Mukačevskej eparchie, ktorá zahrnovala veriace obyvateľstvo východného obradu v stoliciach severovýchodnej časti Uhorska (Spiš, Šariš, Zemplín, Ug, Abov, čiastočne Gemer a Turňu a tiež Maramoroš a Bereg; k Mukačevskej eparchii patrili aj veriaci byzantsko-slovanského obradu presídlení na Dolnú zem do Báčky a Sriemu v prvej polovici 18. storočia), žila a rozvíjala sa táto rukopisná tradícia.

Vďaka pisárskej tradícii sa miestna literárna tradícia obohacovala. V rukopisných kázňových a exegetických zbierkach sa sprostredkúvali základné pravdy viery a tvoril sa synoptický obraz života vtedajšieho človeka. Rozmanité zbierky výkladov a exegetických exempli slúžili predovšetkým ako pomôcka pre kázňovú tvorbu (Brťáňová 2000) i ďalšie edukačné žánre, ktoré rozvíjali kresťanské učenie v kontexte miestnych spoločenských pomerov.

V súvislosti s rozvojom rukopisnej tvorby výkladovej, hermeneutickej, didaktickej a kázňovej tvorby v priestore historickej mukačevskej cirkvi do konca 18. storočia treba pripomenúť jej jazykovú a etnicko-kultúrnu členitosť a rozmanitosť. Táto jazyko-kultúrna členitosť sa do veľkej miery odráža práve v jazyku cyrilských písomných pamiatok v skúmanom prostredí mukačevskej cirkvi.

Kultúrna komunikácia sa v cyrilskej písomnej tradícii pod Karpatmi prejavila aj v literárnom jazyku rukopisných poučiteľných evanjelií s exemplami, vo výkladoch pravidiel svetského a cirkevného života, v apologetických dielach, kompendiách, lucidároch, katechizmoch a pod.

Žánrovo i tematicky pestré zborníky náboženských textov pod Karpatmi sú inšpirované svetským i religióznym vnímaním prichádzajúcim z konfesiónalného prostredia kresťanského Východu i Západu. Tieto zborníky vznikali nielen ako odpisy, ale aj jazykovými i obsahovými úpravami starších predlôh vznikali nové texty, ktoré reagovali na dobové, aktuálne historicko-spoločenské podmienky života veriaceho človeka. Zdôrazňovali neprestajnú hodnotu kresťanskej identity a duchovnej kultúry. Tieto písomné pamiatky sú aj pre dnešných bádateľov dôkazom o rozvíjajúcej sa gramotnosti a o posilňovaní vzdelávania v ľudovom prostredí. V kontexte s interpretáciou duchovno-kultúrneho obsahu sa čoraz viac do popredia dostávala deskriptívna funkčnosť výkladov a prekladov, ktorá v ľudovom kontexte využíva metaforické a alegorické motívy. Ide najmä o príklady z bežného života človeka, ktoré sa používajú na potvrdenie teologických výkladov.

Prepisovanie takýchto textov v ľudovom kontexte poskytlo priestor na rozšírenie gramotnosti a rozvíjanie základnej vzdelanosti.

Duchovné myslenie v kontexte kresťanskej tradície sa formovalo pod vplyvom prekladov biblických textov a ich výkladov, interpretácií. Tieto texty sú dôležitým východiskom poznávania aj pre súčasných jazykovedcov i nejazykovedcov, lebo svedčia o vývine a kultivácii miestneho ľudového jazyka, a tak dokazujú aj rozvíjanie kresťanskej kultúry v živote spoločnosti. V rozmanitých písomných prameňoch sa odzrkadľuje formovanie kolektívneho religiózneho myslenia. Kolektívne podvedomie spája súčasníkov s predkami a dynamiku tohto procesu dokumentujú aktualizované archetypálne jazykové obrazy a symboly, ktoré poskytujú priestor aj na sebaurčenie človeka (Heriban 1992: 467). Z tohto dôvodu sú aj texty biblických výkladov a ich prekladov založené na komplexnom poznávaní, rozlišovaní a triedení týchto symbolov a ich významov.

Odhaľuje sa tým nielen úmysel tvorcu, ale prostredníctvom ich výkladov a prekladov sa poskytuje obraz o jazykovom vývine a kultúrno-spoločenskej situácii, ktorá vplýva na jazykovú interpretáciu textov (Heriban 1992: 737). Texty výkladového charakteru pritom predstavujú najmä materiálovú základňu pre komplexné poznávanie jazykových a historických súvislostí tvorby kultúrnej identity jednotlivca i jazykového spoločenstva v interkultúrnej komunikácii.

Kultúrno-konfesionálne prostredie, v ktorom sa formovala identita obyvateľov, veriacich byzantsko-slovanského obradu, sa utváralo takmer nezávisle na ostatných centrách za Karpatami, čo malo vplyv najmä na udržanie tradičnej písárskej kultúry, ktorá tu pretrvala až do konca 18. storočia. Aktívne prepisovanie kníh (liturgická, paraliturgická, homiletická, hermeneutická tvorba) bolo príčinou, že sa nám podnes zachovalo viacero veľmi zaujímavých písomných prameňov, ktoré súčasným bádateľom umožňujú komplexne uchopiť a pochopiť každodenný duchovný a svetský život miestnych veriacich.

V situácii nedostatku (alebo aj celkovej absencii) tlačенých, unifikovaných prameňov sa rozvíjala písárska prax. Kópie, prepisy kníh vznikali ako odpisy zo starších predlôh. Do obsahu neliturgických pamiatok sa často dostali aj novšie texty, tak vznikali ich varianty a štylizácie, kompilácie. Výnimkou nie sú ani preklady z iných jazykov, vrátane latinčiny a gréčtiny. Najčastejšie takým spôsobom vznikali zborníky exegetických textov s prekladmi a výkladmi pre jednoduchých veriacich. Ide o pramene zapísané cyrilikou v miestnom ľudovom jazyku.

V štúdií sa sústredíme najmä na pramene poučiteľného charakteru a zborníky textov didaktického charakteru cirkevného a svetského pôvodu, ktoré vznikali aj ako kompiláty. V tejto súvislosti možno poukázať na to, že viaceré rukopisné pamiatky rozmanitého obsahového charakteru sa neraz aj fyzicky spájali do jedného celku, do jednej knihy. Dobrým príkladom na to je *Uglianske poučiteľné evanjelium* a uglianský zborník *Kl'úč*, ktoré z hľadiska obsahu i formy síce predstavujú dve samostatné, pomerne obsiahle pamiatky, boli zviazané dohromady, do jednej knihy. Podobným rukopisom je aj cenný rukopis Klimenta Bukovského, v ktorom sú texty kázni na nedele a sviatky liturgického roka napísané spolu s didaktizujúcimi a alegorickými textami.

Prvým z radu rukopisov, ktorým sa budem venovať, je *Uglianske poučiteľné evanjelium*, na ktoré z časového hľadiska a tematicky nadväzuje uglianský zborník *Kl'úč*. Poučiteľné evanjelium je zborníkom evanjeliových perikop, čítaní na nedele a sviatky liturgického roka, preložených do ľudového jazyka. Tieto perikopy sú doplnené aj výkladmi v podobe kázni. Uglianský zborník *Kl'úč* obsahuje ponaučenia a legendy cirkevného a svetského pôvodu a charakteru, niekoľko nedel'ných kázni, ponaučení (o hneve, o desatore, o almužne, o snoch, o manne ako predobrazu Eucharistie, o strašnom súde, o anjelovi strážcovi, ponaučenie svätého Nikefora, úryvky o potrebe navštevovať chrám od pápeža Gregora I., o Zuzane a starcoch, o spovedi, o Božej bázni, o vášniach,

o zlých ľuďoch, o slepých vodcoch), citácie z filozofov a prorokov, komentované úryvky zo Starého zákona (o Samárii, o dobýjaní Jericha a dva úryvky o Rachab, o Judite, o prorokovi Samuelovi, o Dávidovi a Uriášovej žene), podobenstvá a vybrané exemplá zo Skutkov Rimanov, z knihy Biser, čili Perla, Limonára, Dioptry a iných populárnych na kresťanskom východe a západe zborníkov textov pre poučiteľné a zábavné čítanie, a ďalšie rozmanité texty. Autor, resp. autori uglianskych pamiatok nie sú známi. Obidva rukopisy boli nájdené Juliánom Javorským počas terénneho výskumu v Sokyrnici (okres Chust, Zakarpatská Ukrajina), následne opísané a uložené do pamäťovej inštitúcie v Českej republike. Rukopisy boli vydané v rámci edície Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae v roku 2019.

Ďalšia dvojica prameňov sú rukopisy Štefana Hlinku A a B z Litmanovej na Spiši, známe tiež ako Litmanovské rukopisy. Svoj názov dostali podľa mena jedného z majiteľov, Štefana Hlinku, obyvateľa Litmanovej (okres Stará Ľubovňa), skutočný autor rukopisov nie je známy. Obsahujú vyše 40 textov, okrem hagiografických textov a kázaní obsahujú výklady starozákonných textov, niekoľko zaujímavých apokryfov a jeden text o Tibete, ktorý spája celkom realistické cestopisné údaje s údajmi čisto fantastickými. Litmanovské rukopisy boli objavené Ivanom Frankom na prelome 19. a 20. storočia, súčasne sa nachádzajú vo vedeckom archíve Ukrajinskej Akadémie vied v Kyjeve. V roku 2023 boli rukopisy vydané v rámci vedeckej série Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Pri príprave vydania sa pracovalo len s ich digitálnou kópiou, ktorú počas svojich výskumov získal prof. Peter Žeňuch.

Ešte jedným literárnym zdrojom pre tento výskum je cyrilský rukopis Klimenta Bukovského, ide o cyrilskú rukopisnú pamiatku z 18. storočia. Pôvod tohto rukopisu je spojený s kláštorom na Bukovej hôrke (Bukovce, okres Stropkov), v margináliách sa ako majiteľ rukopisu spomína Šimon Porostovský (Porostov sa nachádza v okrese Sobrance). Patrí k exegetickým textom, ktoré obsahujú preklady evanjeliových čítaní do miestneho literárneho jazyka s prvkami nárečia. Perikopy v ľudovom jazyku doplnené rozsiahlymi výkladmi a ponaučeniami slúžili ako kázňové texty, určené na čítanie počas slávania liturgie a na katechetizáciu veriacich. Výklady Svätého písma však často zahrňujú aj motívy z ľudového prostredia, apokryfy a legendy prevzaté z iných zdrojov. Nachádzame v ňom, napríklad, apokryfické Slovo o narodení Ježiša Krista. Rukopis sa nachádza v archíve Užhorodskej knižnice a vďaka elektronickej podobe, ktorú v roku 2007 od profesora Hansa Rotheho z Bonnu získal prof. Peter Žeňuch, sa podarilo tento rukopis vydať v sérii Supplementa časopisu Slavica Slovaca (2023).

Halyna Czuba vo svojom katalógu poučiteľných evanjelií (Чyбa 2011) sa snaží identifikovať viacero škôl či redakcií takýchto kázňových zborníkov, ktorých vznik a rozvoj pisárskej tradície zasahuje aj do oblastí historickej Mukačevskej eparchie pod Karpatmi. Pri súčasnom stave bádania môžeme hovoriť o minimálne dvoch redakciách textov poučiteľných evanjelií, ktoré sa šírili a uplatňovali práve v gréckokatolíckom

podkarpatsko-ruskom prostredí. V širšom slovanskom kultúrnom priestore sa podnes zachovalo okolo 100 textov poučiteľných evanjelií, ktoré čakajú na systematický textologický výskum, ktorý môže priniesť nové poznatky do poznávania procesov európskej kresťanskej a interkonfesionálnej kultúrnej komunikácie. Pre takýto textologický výskum je však nevyhnutná materiálová základňa, ktorú predstavuje najmä diplomatická transliterácia týchto prameňov, alebo aspoň ich časti. Túto skutočnosť sa darí aspoň čiastočne naplňať vydávaním edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* a *supplementa* časopisu *Slavica Slovaca*. Obidve edičné série vychádzajú najmä zásluhou prof. Petra Žeňucha a doposiaľ sa v nich publikoval celý rad cyrilských prameňov. Ich sumár s krátkou charakteristikou vydaných textov možno nájsť v knižnej publikácii *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesionálnych súvislostiach* (Žeňuch 2022: 28–38) v kapitole *Sumarizácia diplomatických vydání rukopisných a tlačenných pamiatok byzantskej tradície na Slovensku*.

Aj jazyk jednotlivých prekladov evanjeliových perikop, ktorý označujeme za ľudový, je v rozličných rukopisných pramenných textoch odlišný, lebo je založený na nárečovom úze miestnych veriacich. To znamená, že hoci prax prekladania cirkevnoslovanských čítaní bola živá a v každom farskom alebo širšom nárečovom či regionálnom kontexte celkom bežná. Neexistoval tak jeden, jednotný zdrojový či východiskový text, ale každý pisár preložil do svojho nárečia jednotlivé perikopy tak, aby boli v súlade najmä s jemu vlastnou predstavou o tom, čo je pre ľudové jazykové prostredie potrebné vyjadriť tak, aby bolo jednoznačné a zrozumiteľné. Prekladateľ či pisár perikopy v poučiteľnom evanjeliu si uvedomoval, že bez úplného pochopenia slov, ktorými sa sprostredkúva obsah posolstva biblického textu, nemožno pochopiť ani zmyslu či významu celého textu. Jeho cieľom je pochopiť text taký, aký je, a odovzdať ho transponovaný do ľudového jazyka poslucháčovi, respektíve čitateľovi. Táto metóda prekladu a výkladu, ktorá nadväzuje na perikopu, totiž vychádza z predpokladu, že ľudský duch je vo svojej činnosti vždy ten istý, že ľudské dorozumievajúce prostriedky sú síce jedinečné, ale duch posolstva je nadčasový a všeobecný. Aj preto azda množstvo a pomer cirkevnoslovanských javov v porovnaní s prvkami pochádzajúcimi z miestneho ľudového jazyka sa v jednotlivých textoch prekladov nezhoduje. Nikita I. Tolstoj (Толстой 1998: 30) v tejto súvislosti vysvetľuje isté zákonitosti jazykovej situácie v Karpatoch, keď hovorí, že cirkevná slovančina bola ako liturgický jazyk geneticky príbuzným jazykom pre slovanských veriacich, teda bola aj relatívne zrozumiteľná, a preto autori prekladov evanjeliových perikop zamieňali len niektoré výrazy, ktoré pokladali za nezrozumiteľné, v iných prípadoch zas zmenili aj celú syntaktickú konštrukciu vety.

Skúmané rukopisy nie sú teda napísané jednotne, ba dokonca sa aj jazyk viacerých textov v rámci jedného druhu prameňa môže odlišovať. Táto skutočnosť poukazuje však na to, že kňazi a tvorcovia týchto prameňov si svoje texty požičiavali a vymieňali a následne ich upravovali a prispôbovali miestnym jazykovým pomerom. Toto je však

viac príznačné pre zborníky legendických textov a exempli, ako pre poučiteľné evanjelia: zborníky sa skladajú z textov aj cirkevného, aj svetského charakteru, autor zrejme mohol používať rozličné predlohy rozmanitého pôvodu. Napríklad niektoré úryvky v zborníku *Kl'úč* sú v cirkevnej slovančine: Slovo o hneve (z Perla mnohocinnaho), iné sú v miestnom nárečí, napríklad, exemplá, ktoré vznikli ako preklady z latinského textu *Skutkov Rimanov*. Dialektologický výskum jazykového materiálu Uglianskeho zborníka *Kl'úč* umožňuje lokalizovať pôvod niektorých textov (respektíve prekladov jednotlivých perikop a ich výkladov) do nárečovej oblasti okolia Mukačeva a Ugle, teda na území súčasnej Zakarpatskej Ukrajiny. V podobných textoch zo západnej časti historickej Mukačevskej eparchie sa nachádzajú zas iné nárečové rysy. Hoci texty mohli mať rovnakú predlohu, niekedy dokonca aj tlačenú, ale prepisovali sa v rozličných oblastiach, pisár pri odpisovaní mohol si dovoliť upraviť aj zmysel textu tak, aby zodpovedal jazykovo-kultúrnemu povedomiu jeho poslucháčov. V tomto miestnom jazykovom kontexte sa čoraz viac do popredia dostávala deskriptívna funkčnosť prekladov perikop a ich výkladov, na ktoré v ľudovom kontexte využívali najmä známe metaforické a alegorické motívy a príklady z bežného života človeka. Nárečové javy sa tak celkom prirodzene dostávali do textov výkladov a prekladov perikop. Aj nedostatok tlačených kníh spôsobil túto jazykovú rozmanitosť miestnej písárskej kultúry. Výskum dialektových osobitostí cyrilských pamiatok je perspektívny a môže prispieť k určeniu miesta vzniku konkrétneho rukopisu, resp. jeho predlohy, a poskytnúť materiálú bazu pre historickú dialektológiu.

Samozrejme, že opis lingvistických osobitostí každého prameňa vyžaduje dlhodobé úsilie, zovšeobecňujúce závery tohto nášho bádania budú možné až po systematickom textologickom výskume väčšieho korpusu pamiatok, ktoré treba zmapovať, transliterovať. Musí preto obsahovať viac ako päť či desať rukopisov, aj preto je prepisovanie a vydávanie týchto cyrilských textov mimoriadne cennou prácou úzkeho okruhu slovenských bádateľov. Cyrilské rukopisné pramene môžu poslúžiť na perspektívny lingvistický výskum slovensko-východoslovanských a slovensko-južnoslovanských kontaktov. Obsah týchto písomných pamiatok je pozoruhodný svojou rozmanitosťou a jazykovo-kultúrnou pestrosťou aj smerom k západnej, najmä latinskej kultúre.

Z obsahového hľadiska poskytujú výklady evanjelií a životy svätcov príklady pre život a napodobňovanie vzorov. Tieto texty ilustrujú systém hodnôt, na ktorom funguje spoločnosť. Očividne, že jeho základom je desatoro, no z niektorých textov vidno, že aj vtedajšia spoločnosť 18. storočia sa borila s podobnými priestupkami a porušeniami morálky, ako ich poznáme dnes: v textoch sa nachádzajú náznaky o skorumpovaných sudcoch, o zlých ženách, o pijanoch, o tých, čo v nedeľu radšej idú na jarmok a nie do chrámu a i. Takéto príklady a súvisiace komentáre sú dôkazom toho, že texty reagovali na vtedajšie spoločenské neduhy, boli teda založené na didaktizácii života človeka. Pisár komunikoval najpálčivejšie otázky zo života so svojim čitateľom a poslucháčom.

Nami preskúmané rukopisy obsahujú nielen biblické texty, ale aj texty nekánonického charakteru, ktoré patria do tradície cirkvi. Ide predovšetkým o apokryfy. Ukazuje sa, že jednou z najviac obľúbených a široko tradovaných tém v ústnej tradícii (keďže táto naratívna tradícia našla odraz aj v písomných pamiatkach) bola téma Kristovho narodenia. Každodenný rozmer tejto problematiky bol blízky a pochopiteľný vari pre každého čitateľa a poslucháča. Kanonický text Svätého písma však neposkytoval informácie o každodennosti života Ježiša a jeho Matky Márie a Jozefa v úplnosti. Bežný človek túžil uspokojiť svoju zvedavosť aj podrobnosťami o ich živote, ktoré však tvorili súčasť nekanonickej apokryfnej a legendickej tvorby. Zrejme preto je aj Kristovo narodenie v ľudovej tradícii spojené s rozmanitými legendami a ich širokým naratívnym uplatnením. Biblický fakt Kristovho narodenia je opradený aj početnými apokryfickými a legendickými detailmi. K apokryfom natálneho, vianočného cyklu patria aj ľudové naratívy o troch kráľoch, o ceste svätej rodiny do Egypta, na ktorej sa dostávajú do zajatia zbojníkov. O zbojníkoch existuje sa v rukopisných textoch spod Karpát takéto apokryf (v rozličných rukopisných verziách sa detaily sujetu môžu odlišovať): Zbojník v lese zajme Svätú rodinu, ktorá je na úteku do Egypta, a privedie ju k sebe do jaskyne. Zbojník však má ženu a choré novonarodené dieťa. Bohorodička je v týchto naratívach zobrazovaná ako skutočná matka, ktorá aj dojčí svoje dieťa Ježiša, ale pomáha dojčiť aj choré dieťa zbojníka. Okúpe ho aj vo vode po Ježišovi (v inom texte – v tej istej vode, v ktorej prala Ježišove plienky). Táto voda v kúpeli však zázračne uzdraví choré dieťa zbojníka, ktoré sa však v dospelosti stane lúpežníkom a ukrižujú ho na Golgote po Kristej pravici. A práve tento zbojník na kríži vyriekne známe slová „Ježišu, spomeň si na mňa, keď prídeš do svojho kráľovstva“ (Lk 23, 42). Na ňom sa však ukázala Božia milosť. Práve v tejto legende sa prejavuje magické myslenie, ktoré neumožňuje, aby sa vedľa ukrižovaného Krista ocitol akýkoľvek hriešnik.

V ľudovej tradícii sú obľúbené aj príbehy o kríži, na ktorom bol ukrižovaný Kristus, pričom ľudová tradícia pozná legendu o nájdení Kríža Konštantínom a jeho matkou Helenou. Treba dodať aj to, že tieto apokryfy hovoria nielen o Kristovom kríži, ale aj o krížoch, na ktorých boli popravení zbojníci. Medzi ďalšie veľmi rozšírené apokryfy patria rozprávania a páde anjelov, o zázrakoch Bohorodičky a svätého Mikuláša a i.

Nedostatok tlačených, a teda unifikovaných poučiteľných evanjelií podnietil kňazov k vytváraniu vlastných rukopisných homiletických zbierok, ktoré obsahovali nielen výklady evanjeliových čítaní, ale aj didaktické texty svetského pôvodu. Svetské motívy a obrazy prenikajú do materiálov homiletického charakteru a to súvisí aj s formovaním vlastnej literárnej tradície.

Didaktické texty neliturgického charakteru slúžia nielen na katechézu, ale stávajú sa aj zábavným čítaním. Príkladom takého literárneho textu je rozprávanie o neznámej krajine, o Tibete. Ide o text literárneho charakteru, nie o legendu. Svedčí o tom starobylý pôvod tohto literárneho textu. Pochádza zo známej a vo východoslovanskom

i širšom európskom prostredí rozšírenej Alexandrie srbskej redakcie. Je to literárne dobre spracované rozprávanie o misionárskom putovaní mnícha Antónia z palestínskeho kláštora, ktorý sa vydal do púšte v „západnej krajine“ s cieľom šíriť tam kresťanstvo. Isté nezrovnalosti v geografii, podľa Ivana Franka (Франко 1901: 44), svedčia o nízkej úrovni autorovej gramotnosti, dodáva, že text o Tibete je kompiláciou rôznych motívov z viacerých zdrojov, ktoré autor poznal z počutia. I. Franko (Франко 1901) dopĺňa, že autorovu prostoduchosť a úzkoprsosť potvrdzuje aj to, že v texte sa viac venuje spôsobu života a klimatickým pomerom v Tibete. Podľa nášho názoru práve výber jednotlivých detailov, ktoré autor pokladal za také, že budú zrejme zaujímať čitateľa, svedčí o dobrom poznaní záujmov miestnych čitateľov a poslucháčov. Autor sa teda snažil zaujať a zabaviť čitateľa aj pomocou paralel s jeho neľahkým životom, čo prezrádza o výnimočnosti tohto literárne nadaného človeka ako neznámeho autora rukopisnej zbierky z Litmanovej.

Klimatické podmienky v Litmanovej, ktorá leží na úpäť Pienin, sú drsné, preto autor považoval za potrebné spomenúť, že zima aj v Tibete je zima dlhá a trvá niekoľko mesiacov, lebo vedel, že tento detail bude u čitateľa rezonovať, hoci zaujímavá je zmienka o tom, že Tibet nemá rieky, potoky ani sneh na horách. Osobitnú pozornosť autor textu venuje etickej a morálnej stránke života v Tibete: upozorňuje na to, že ľudia nemajú zbrane a nebijú sa. Aj za vyslovenie Božieho mena v hádke je väzenie na jeden rok. Autor spomína, že miestni obyvatelia vedia o kresťanstve veľmi málo. Tibeťania sa nestretli s cudzincami, pretože na ich územie nikto neprišiel, aby na nich vojensky útočil, ba ani preto, aby obchodoval, nemajú preto ani písmo a nepoznajú ani iné jazyky okrem svojho vlastného. Mních Anton sa naučil ich jazyk a priviedol Tibeťanov na kresťanskú vieru a naučil ich písať, za čo ho obyvatelia predstavili svojmu kráľovi. V tomto motíve vidieť vplyv starodávnej ruskej povesti o Indickom kráľovstve: pravdepodobne odtiaľ boli prevzaté aj podrobnosti o 24 kráľoch a biskupoch, ktorí žili a jedli s kráľom Ivanom. Antonova misia sa skončila úspešne po dvoch rokoch, keď sa v Tibete prehĺbilo poznanie kresťanstva a bol založený chrám Premenenia Pána. S darom od kráľa Ivana sa mních vracia do palestínskeho kláštora pri Božom hrobe.

O identite autora rukopisného textu o Tibete I. Franko predpokladá, že nebol len dedinčanom, ale že bol aj dedinským duchovným (Франко 1901: 45). Svedčí o tom aj zbožnosť autora legendy, aj to, že neuvádza mená zlých duchov, ale nezabúda poznamenať, že v tamojšom tibetskom svete „žije veľa zlých duchov a tí spôsobujú ľuďom veľké nešťastia a škody“, nespomína však psohlavcov a ani iné nezvyčajné národy, ktoré sa v ľudovej tradícii úzko spájajú s Indiou, ako to poznáme z iných rukopisných textov v tej istej zbierke.

Treba dodať, že niektoré zaujímavé texty, respektíve poznámky, sú pripísané na okraji strán a nie sú súčasťou hlavného textu. Napríklad, marginálie *Uglianskeho poučiteľného evanjelia* obsahujú zmienku o kuruckom povstaní a polemiku pravoslávnych

s uniátmi. Je známe, že Ugliansky kláštor bol dlhodobo posledným útočiskom pravoslávnych biskupov, ktorí vystupovali proti jednote s rímskou cirkvou. Potom, keď v roku 1664 získal mukačevský stolec Peter Partenius Petrovič, musel sa pravoslávny biskup Zejkan presídlieť do Imstičeva a neskôr do Uglianskeho kláštora. Istú úlohu v tomto historickom procese zohrali práve protestanti, lebo maramorošskí biskupovia nemali možnosť nezávisle viesť svoju eparchiu, preto sa museli podriaďovať protestantskému prostrediu. Duchovenstvo sa tak rozdelilo na tri skupiny: jedni chceli mať nezávislosť a slúžiť podľa pravoslávnej tradície, druhí sa zas priklonili k únii a tretí chceli prejsť na protestantskú vieru.

Sídlo maramorošských pravoslávnych biskupov sa nachádzalo v Ugli až do roku 1722, keď bola Maramorošská pravoslávna eparchia s biskupským stolcom v Uglianskom kláštore zrušená (Pop 2005: 97, 148, 478; Haraksim 1961: 50; Пекap 1997: 50).

Tento zložitý proces sa odrazil v polemických, niekedy dokonca uštipačných komentároch o protestantoch, o farnostiach, ktorí prijali úniu s katolíckou cirkvou, autor poznámky sa neraz pohoršuje aj na vlastných farníkoch, ktoré sa nepostia ani nenavštevujú chrám.

Na záver treba povedať, že výskum cyrilských rukopisných prameňov prináša ďalšie aktualizované výsledky výskumov o jazykovo-literárnej tradícii späté s kultúrnoreligióznym horizontom v cyrilských rukopisných textoch. Výskum cyrilského písomníctva a kultúrneho dedičstva cirkvi byzantského obradu pod Karpatmi si vyžaduje široké interdisciplinárne prístupy. Početné rukopisné i tlačené cyrilské a latinské pramene spojené s mukačevskou cirkevnou tradíciou poskytujú doposiaľ málo prebádaný materiál, ktorý prináša rozmanité poznatky najmä o interkultúrnom vývine duchovnej komunikácie. Je dôležitý aj pre výskum v oblasti folkloristiky, dejín literatúry, dialektológie i ďalších súvisiacich vedeckých disciplín.

Príspevok je výstupom projektu APVV-22-0088 *Čo skrývajú slovenské archívy? Duchovné dedičstvo Východu na Západe*. Zodpovedný riešiteľ prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc. Obdobie riešenia 2023 – 2027.

PRAMENE

ŠAŠERINA, Svetlana, 2019. *Dva uglianske rukopisy ponaučení a exempli z 17. storočia*.

Bratislava: Veda. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae, VI. ISBN 978-80-224-1754-9.

ŠAŠERINA, Svetlana, 2023. *Dva rukopisy Štefana Hlinku z Litmanovej na Spiši z 18. storočia*.

Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i.: Slovenský komitét slavistov. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, X. ISBN 978-80-224-2002-0.

ŠAŠERINA, Svetlana, 2023. *Cyrilský rukopis Klimenta Bukovského z 18. storočia*. Slavica Slovaca, roč. 58, č. 4 supplementum, s. 5–163. ISSN 0037-6787 <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2023.4.1>

LITERATÚRA

BRTÁŇOVÁ, Erika, 2000. *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava: Veda.

HARAKSIM, Ľudovít, 1961. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

HERIBAN, Jozef, 1992. *Príručný lexikón biblických vied*. Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda.

CHOVANEČ, Marián, 2015. Vývoj katolíckej exegézy v 20. storočí. In *Sväté písmo ako duša teológie*. Trnava: Dobrá kniha, s. 67–78. ISBN 978-80-7141-907-5.

JANČOVIČ, Jozef, 2015. Dominus quasi vir pugnator (Ex 15,3). Adekvátna hermeneutika Pánovej vojny v Písme. In *Sväté písmo ako duša teológie*. Trnava: Dobrá kniha, s. 23–46. ISBN 978-80-7141-907-5.

POP, Ivan, 2005. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-237-6.

ŠAŠERINA, Svetlana, 2022. О годинахъ и часѣхъ: vnímanie času a jeho odraz v písomných pamiatkach karpatskej proveniencie. In *Interdisciplinárny výskum prameňov o jazyku a duchovnej kultúre: Slovensko-slovanské súvislosti*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i. Slovenský komitét slavistov, s. 13–18. ISBN 978-80-89489-54-1.

ŽEŇUCH, Peter, 2021. Rakošínský cyrilský rukopisný zborník z konca 17. a zo začiatku 18. storočia. *Slavica Slovaca*, roč. 56, č. 4 supplementum, s. 5–74. ISSN 0037-6787.

ŽEŇUCH, Peter, 2022. *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov.

ПЕКАР, Атаназій Василь, 1997. *Нариси історії церкви Закарпаття*. Том 1. Єрархічне оформлення. Рим – Львів: Видавництво ОО Василян. Серія II “Записки ЧСВВ”.

ТОЛСТОЙ, Никита Ильич, 1998. Slavia Orthodoxa и Slavia Latina – общее и различное в литературно-языковой ситуации. In *Избранные труды*, т. 2. Москва: Языки русской культуры, с. 30–42.

ФРАНКО, Іван, 1901. Студії на полі карпаторуського письменства XVII–XVIII в. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, III, с. 1–50.

ЧУБА, Галина, 2011. *Українські рукописні учительні Євангелія*. Київ – Львів: Свічадо.

KAZATEĽSKÁ TVORBA, JEJ RECEPCIA A STIMULY

Mgr. Svetlana Žeňuchová Šašerina, PhD., pôsobí na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a zároveň je samostatnou vedeckou pracovníčkou Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, v. v. i. Venuje sa výskumu vzťahov jazyka a duchovnej kultúry medzi slovanským Východom a Západom s prihliadnutím na slovensko-východoslovanské jazykové a kultúrne kontakty (analýza cyrilských textov z jazykového, etnolingvistického a historického hľadiska na slovanskom historicko-porovnávacom základe).

KAZATEĽSKÁ TVORBA, JEJ RECEPCIA A STIMULY

Zborník štúdií z medzinárodnej vedeckej konferencie
(Bratislava 21. 11. – 22. 11. 2023)

Editori: Erika Brtáňová
Katarína Žeňuchová
Marián Kamenčík

Recenzenti: doc. PaedDr. ThDr. Šimon Marinčák, PhD.
prof. Róbert Lapko, Th.D., PhD.

Vydavатели: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

Prvé vydanie, 2024

Rozsah: 16,9 AH

Počet strán: 236

Tlač: Michal Vaško – VYDAVATEĽSTVO, Prešov

Náklad: 51 ks

ISBN 978-80-572-0447-3